

בין חששות לאידיאל: יחסם של גדולי התורה לאנציקלופדיה התלמודית

לע"נ א"מ הר"ר יהושע הכהן רדמן הכ"מ

פתיחה: האנציקלופדיה התלמודית - יצירה תורנית
א. הסתייגות מאנצ"ת - היחס החברתי
ב. הסתייגות מאנצ"ת - שינוי צורת הלימוד הישיבתית
ג. האדמו"ר מלובביץ' והאנצ"ת
סיכום
נספח: האנצ"ת ו'הרצאת הרב'

פתיחה: האנציקלופדיה התלמודית - יצירה תורנית

בשנים האחרונות מתפרסמים כרכי האנציקלופדיה תלמודית (=אנצ"ת) בקצב של שני כרכים לשנה, קצב המעורר תקווה כי מפעל אדירים זה יגיע לסיומו בשנים הקרובות. לצורך הצלחת המפעל מראשיתו ועד עתה חברו גדולי תלמידי חכמים שבדורות האחרונים לחזונו של הגרש"י זווין זצ"ל (במבוא לכרך הראשון) "להקיף בצורה תמציתית ובסדור אלפ"א בית"א את כל ענייני ההלכה לכליהם ולפרטיהם היסודיים... לתת את מהותם ועצמותם של ההלכות, המושגים, המונחים והכללים של הספרות התלמודית-התורנית". גדולי תלמידי החכמים ממכלול רובדי החברה הדתית-חרדית העוסקים במגוון מקצועות התורה: ראשי ישיבות, רבנים, דיינים, מהדירי ספרי ראשונים וכותבי ספרי חידושים, התקבצו לכתובת הערכים ולבקר ולערון את כתיבת חבריהם ויחד ליצור את אחת מהיצירות המופלאות שבדור.

על אף שמטרתה של האנצ"ת כדברי הרב זווין (שם) היא לכנס את הספרות התורנית ו"לא לחדש חידושים ולא לפלפל במשא ומתן של הלכה", ייעדו אותה מחבריה בעיקר לתלמידי חכמים הבקאים בספרות התורנית, כדברי הרב זווין (השלמות למבוא, אנצ"ת כרך א, שנת תשל"ב עמ' 33):

1 ראה דברי הרב יהושע הוטנר בפתיחה לכרך טז עמ' 17: "נתגלע ויכוח בינו (=הרב זווין) ובין הוגה רעיון האנצ"ת הרב מאיר בר אילן ז"ל, על מסגרתה ועל מהותה של האנצ"ת. כלום עליה להיות מיועדת בעיקר לקהל הרחב, שאין תורתו ואומנתו, כדי להציע לו עיקרי תורה בצורה מצומצמת ומובנת, או שתפקידה העיקרי הוא להיות אוצר התורה הגדול והחדש המיועד לרכז... את כל ספרות התורה וההלכה באופן שתהיה מיועדת בשביל חכמי התורה ולמדניה המובהקים, וממילא היא עליה להרחיב את הידיעות, שיקפו לא רק את אוצרות התורה הפסקניים שבש"ס ובפוסקים, אלא אף את המחשבה התורנית המגוונת והחדשנית הגלומה באלפי ספרים... שיטה אחרונה זו

האנצ"ת מיועדת בראש ובראשונה בשביל תלמידי חכמים שתורתם אומנותם, הן לשם היקף העניין לתפוצותיו והן בבירור וגילוי השיטות השונות בראשונים ואחרונים ומקורותיהם, אין ספק כי שאיפתנו היא אף לעזור לקהל הרחב לרכישת ידיעות תורניות מוסמכות בענייני ההלכה השונים, ולתת לו דחיפה להרחיב ידיעותיו ע"י לימוד במקורות גופם.

וכן כותב הרב סער מייזל מעורכי האנצ"ת²:

זכיתי לעבוד עם ר' יצחק [גולדשטיין] באנציקלופדיה התלמודית ובש"ס שוטנשטיין. אינני יודע עד כמה הציבור מכיר אותם, אך אלו שני הפכים ממש, ולא יאומן שאדם אחד יכול לעבוד בשניהם. **האנציקלופדיה נועדה לתלמידי חכמים**, ושם הוא הראה את כוחו הגדול לקבץ את כל השיטות, לשים כל דבר על מקומו, לעשות חשבונות מה נוגע למה, מה סותר את מה, איזו שיטה מתקבלת ואיזו שיטה אינה מתקבלת, ואיזו שיטה נסתרת מאיזו קושיא, הקושיות התירוצים, **עומק התורה ככל הניתן**, וחופץ מהבקיאות שלו הייתה גאונות גדולה בכתיבת הדברים... ומצד שני ש"ס שוטנשטיין נועד בדרך כלל לבעלי בתים ולא לתלמידי חכמים...

בניגוד לנראה במבט ראשון כתיבת ערכים באנצ"ת אינה רק פעולת איסוף וסידור וכתיבה מהוקצעת, אלא מלאכת יצירה הנוגעת בהבנת עומק התורה יחד עם סידור השיטות. כתיבת הערכים ועריכתם מחייבת שהעורכים והכותבים יהיו תלמידי חכמים מובהקים, שישקעו את מיטב זמנם ביצירה זו. הכתיבה אינה יכולה להיות שטחית, כמלאכה שאין בה חכמה הנעשית כבדרך אגב בזמן שהראש אינו שקוע בלימוד תורה, אלא היא דורשת את עמל התורה בהבנה ובלימוד, שאלינו נלווה גם עמל החיפוש ועמל הכתיבה והניסוח המדויק. מוסיף וכותב הרב סער מייזל³:

פעמים רבות הלומד בספר מוגמר אינו מודע לגודל העמל שהושקע בכדי להביא לפניו דבר מתוקן... מהבאת המקורות הגלויים והידועים קשה לראות כמה עמל ויגיעה הושקעו בהם... מטבע עבודתנו שנועדה לכתוב את הדברים בסגנון קריא ובהיר... וכשהוא מקבל לידי את התוצאה הסופית הפשוטה

הייתה שיטתו של הגרש"י זווין ז"ל, ועליה הוסכם למעשה אם כי בצורה לא מלאה, כפי שזו מתבלטת בערכים כר' א' וב'... אולם במשך הזמן הלכה ונתבססה שיטת ההתרחבות... וכך הלכו הכרכים והתרחבו מכרך לכרך בהיקפם הענייני, מתוך תשומת לב מיוחדת למחשבה התורנית העולה מתוך השיטות השונות החולקות זו על זו.

2 'נפש יצחק', דברים שנאמרו אחרי אבינו היקר והמיוחד הגאון רבי יצחק גולדשטיין זצ"ל עמ' כה.

3 במאמרו הנדפס 'בברכה לאברהם', אסופת מאמרים לכבוד הרב פרופ' אברהם שטיינברג שליט"א, ירושלים, תשס"ח, עמ' 375-383.

והבהירה הוא תמה מה מלאכה יש כאן, הרי הדברים פשוטים הם. רק מי שהתנסה בכתיבה כזו, וקיבל ביקורות אחת או שתיים, וראה כמה כל מילה מחושבת ומדוקדקת, יכול להתרשם ממפעל ענקים זה, וגם אז פעמים רבות הנסתר רב על הגלוי. כל לומד יודע שפעמים רבות הוא מתקשה בהבנת דברי חז"ל ורק לאחר עמל ויגיעה הוא מבינם, אלא שאז קשה לו לשחזר 'מעיקרא מאי קסבר', מה הייתה הנקודה שהפריעה לו להבין את הדברים, ומה חידוש נתחדש לו שעתה הוא מבינם. ואם בלימוד של יחיד הוא כך, כל שכן בעבודה רבת משתתפים, שכל אחד יש לו את דעתו, והוא נלחם על קיומה... וכשמגיעים לדעה מוסכמת, והדברים מתחווים ומתבררים ונכתבים בלשון בהירה, אין הלומד יכול להבין על מה סברו ודנו... באשר הוא רואה לנגד עיניו רק את התוצאה הסופית.

במאמרו שם מדגים הרב מייזל את העמל הלימודי שהושקע בתוך טקסט פשוט של האנצ"ת המצטטת את דברי המשנה במסכת סוכה (לו,ב): "מקום שנהגו לכפול (=פסוקי ההלל) יכפול לפשוט יפשוט". כאשר הדיון הנלווה טרם הניסוח הסופי הוא: האם אי הכפלת הפסוקים, במקום שלא נהגו לכפול, נובע ממנהג לא לכפול או מחוסר מנהג, חקירה בעלת השלכות דתיות המצוינות שם. לדבריו, דוגמא זו משקפת את עומק לימודם ואת דיוק הניסוח של עורכי האנצ"ת שרק מעטים יכולים להבחין בו.

א. הסתייגות מאנצ"ת - היחס החברתי

על אף הדברים הללו, נראה כי קיים פער גדול בין איכות היצירה לבין התקבלותה בתוככי הישיבות ועולמם של תלמידי החכמים. פער זה איננו קיים רק בציבור תלמידי החכמים הנראה מסויג מהשתמשות באנצ"ת, אלא גם ביחסם של הכותבים והעורכים עצמם ליצירתם. לעיתים נראה כי הם מסתירים את עבודתם באנצ"ת כאשר הם מציינים את ביוגרפיית חייהם, או שבני משפחתם (לאחר פטירתם) מתעלמים מעבודתם זו, וזאת למרות שכאמור עצם כתיבת הערכים מזיקה שהכותבים יהיו מגדולי תלמידי החכמים שבדור, לא פחות.

4 בחיפוש בספרי פוסקי זמננו המעצבים את דרכי לימוד התורה (אגרות משה, אור לציון, באר משה, בצל החכמה, דברי יציב, הר צבי, יביע אומר, יחל ישראל, ישכיל עבדי, מנחת יצחק, מנחת שלמה, ציץ אליעזר, קנה בושם, שבט הלוי ופסקי בתי הדין הרבניים), חיפוש שנעשה על ידי תוכנת 'פרויקט השו"ת' של אוניברסיטת בר אילן, נמצא שכולם התעלמו מהאנצ"ת למרות שהם לא נמנעו מלצטט מ"ספרי עזר" כמו 'אוצר הפוסקים'. ברור הדבר, שההתעלמות נובעת ממכלול סיבות, ומכל מקום היא במקומה עומדת. יוצא מן הכלל הוא האדמו"ר מלובביץ' כדלהלן. כמו כן מפרש המשנה הרב פנחס קהתי הרבה לצטט מהאנצ"ת. כמו כן קיימות הפניות רבות לאנצ"ת במאמרים הלכתיים ומחקריים.

הדבר בא לידי ביטוי חד, למשל, בהספדים שנישאו ונכתבו על הרב רפאל שמואלביץ זצ"ל, מי שכהן כאחד מהעורכים הראשיים של האנצ"ת והשקיע למעלה מארבעים שנה בעריכת הערכים ובכתיבה של חלקם, מהערכים המרכזיים בערכי האנציקלופדיה⁵. לאחר שה'ניק' 'מחולת המחניים' מפורום אוצר החכמה מערכת סופרים, בשרשור על הרב רפאל שמואלביץ, מציין כי הרב שמואלביץ היה מעורכי האנצ"ת, הוא מוסיף:

ראוי לציין כאן, כי לאחר שסיים לחתן את ילדיו הפסיק הגאון רבי רפאל זצ"ל את העריכה באנציקלופדיה התלמודית, והתמסר כל כולו להרבנות תורה בהיכלה של ישיבת מיר⁶.

משמע ש-44 שנות העיסוק בכתיבה ועריכה של האנצ"ת היו אך ורק לצורכי פרנסה, ואין ערך עצמי בכתיבה הברורה והייחודית שלו לצורך הפצת תורה ברבים⁷. דברים אלו משתקפים גם בהספד שכתב הרב דוד דבליצקי על הרב דוד יצחק הילמן, גם הוא מעורכי האנצ"ת⁸:

ודכרינא שבא אליו אברך צעיר וביקש שיעזור לו להיכנס לעבודה באנצ"ת. שאלו ר' דוד למה לך זאת? השיב לו הצעיר שמיצוי שיטות הראשונים

5 כבר ציין הרב בצלאל דבליצקי מנהל פורום אוצר החכמה (ב'ניק' 'איש ספר') בשרשור על הרב שמואלביץ ב'מטפחת סופרים': "וקצת פלא שבהספדים לא הזכיר איש מהמשפחה דבר זה (=עבודתו באנצ"ת), האם יתכן שלדעתם המנוח הדגול בזכו ארבעים שנה על תעסוקה שהיא בבחינת דבר שאין ראוי להיזכר אחר מותו?" בהמשך השרשור הוא מעיר, שגם במוסף מקיף שיצא לכבוד הרב רפאל שמואלביץ בעיתון 'הפלס' (לקראת שבת, י"ט שבט תשע"ו) התעלמו הכותבים מתפקידו זה. וראה שם בהמשך השרשור שלעיתים על מנת להתעלם מעובדה זו נאלצה מערכת העיתון לשבש וליצור עיוותים היסטוריים, והכל במטרה להעלים את ה"פרט השולי" שהרב שמואלביץ היה, רוב שנותיו, ראש מערכת האנצ"ת. בניגוד לכך בהספדם של בני משפחת הרב זלמן נחמיה גולדברג הם הזכירו בכבוד רב את עבודתו באנצ"ת כעורך ראשי.

6 בשרשור עצמו העירו שעובדה זו אינה נכונה. וכתב שם 'איש ספר': "הגרר"ש המשיך לעבוד באנצ"ת לאחר נשואי כל ילדיו, וכתב ערכים שונים, וגם כשהפסיק לכתוב ערכים המשיך לפקח על הנעשה באנצ"ת ולייעץ בכל עניין שנדרש... מלבד שהעובדה כנראה טעונה תיקון וכו"ל, גם הרושם העולה ממנה, כביכול עיסוקו באנצ"ת היה לפרנסתו, אינו נכון. ייתכן שראשית כניסתו (בהשראת חמיו הגדול [=הרב אברהם פרבשטיין, שהיה גם הוא מעורכי האנצ"ת בזמנו, ראה להלן]) הייתה משיקולי פרנסה, אבל כפי שנשמע - תוך איזה זמן היה לעמוד התווך של האנצ"ת, התווה את סגנונה הנוכחי, הדרך והנחה כותבים, וראה בהשלמת היצירה הזו מלאכת קודש".

7 במערכת המושגים של חלק מכותבי השרשור (שם), תירוף "הפרנסה" מאפשר למזג את צורת החיים המעשית שלהשקפת כותבי השרשור היא "דיעבד" עם האידיאל התרבותי-חינוכי. ההסבר "פרנסה" מאפשר את ההתעסקות באנצ"ת מחד ומאידך לא נותן לה לגיטימציה ערכית.

8 מה דורך מדוד, ישורון כד, עמ' תתטו.

ועריכתם זהו לימוד יסודי ויש בו גם תועלת לזיכרון וכו'. השיב לו ר' דוד: "אין כמו לימוד בחברותא בדרך של מו"מ של הסוגיא". נענה הצעיר ואמר אני צריך את זה גם לפרנסה. נכנע ר' דוד ואמר הלא ר' ישראל אמר שצריך לדאוג קודם כל לגשמיות של השני...

נראה שההסתייגות הזו נובעת ממכלול טעמים ערכיים המעצבים את אופן הלימוד הישיבתי כפי שיבואר להלן, ולא רק מהטעם שכותב הרב דבליצקי (שם עמ' תתיט) - זיהוי האנצ"ת עם בית יצירתה:

נחרץ היה באמונות ודעות. שנא וריחק את הפשרנים ואת מפלגותיהם. ומהאי טעמא מיאן ששמו יופיע על כרכי האנציקלופדיה התלמודית הגם שהיה מעמודי התווך שלה, שכתב שם במשך עשרות שנים ערכים ענקיים ומסובכים שהם כחיבורים בפני עצמם. אבל כיוון שהיה המפעל מזהה בעבר עם המזרחי, אמר 'בסודם אל תבוא נפשי בקהלם אל תחד כבודי'.

האנצ"ת אינה יצירה המבטאת צורת לימוד אידיאלית. מעבר לכך, גם אם דברים אלו נכונים ביחס לרב הילמן שהיה קיצוני בדעותיו, רוב כותבי הערכים מחד אינם מסתירים את התחברותם לאנצ"ת, ומאידך נראה כי הם ובני משפחותיהם מרגישים שלא בנוח בעבודתם זו.

ב. הסתייגות מאנצ"ת - שינוי צורת הלימוד הישיבתי

בספר קריינתא דאגרתא (ח"א סימן תתיא) כותב הרב קנייבסקי פרודיה על "פסקי הלכה". בתוך דבריו הוא כותב: "וא"ת מה ענין כותבת הגסה לבהמה גסה. יש לי ראייה מירושלמי [שמצאתי באנציקלופדיא תלמודית] וכו'". האנצ"ת נתפסת בעיניו ככלי עזר לרבנים שאיבדו את יכולת העיון האמיתית, ולכן נאלצים להיעזר בה. במקום שפסק ההלכה ינבע מתוך לימוד שיטתי ובקיאיות אישית של הרב, העמל כל ימי חייו בלימוד ש"ס בבלי וירושלמי, סוגיא אחר סוגיא, ראשונים ואחרונים וכו', כסדר הלימוד המסורתי, "כלי העזר" מביא לו את האינפורמציה ההלכתית בקלות ללא עמל ויגיעה. הרב "מציג" את בקיאותו המרשימה בדברי הירושלמי וזאת למרות שהוא כלל לא למד ירושלמי, ובוודאי שלא בהיקף ובעומק הנדרשים מרב פוסק הלכות.

יתירה מכך, מדברי הפרודיה הללו נראה ששינוי צורת הלימוד מעמל שיטתי לשימוש "בכלי עזר" גם משבש את הלימוד הנכון. בפרודיה זו מוצג לכאורה לימוד של הערך האנציקלופדי "גסה" הן לעניין בהמה והן לעניין שיעור ככותבת. כמוכן שאין השוואה עניינית בין שני המושגים הללו, אך "כערך" אנציקלופדי הם יכולים להיות צמודים זה לזה. מכיוון שכך "הרב" המגיע לאינפורמציה ההלכתית דרך

האנצ"ת ופוסק את ההלכה מתוך "ידיעותיו" שמקורן בה, עלול בסבירות גבוהה לשבש את האמת ההלכתית.

נראה אם כן, שחלק מהרבנים המעצבים את תפיסת הלימוד הרצויה ראו ביצירה זו יצירה משנית העוזרת ללומדים "עצלנים" שאין בכוחם או יכולתם לעמול בלימוד התורה, לומדים הזקוקים לידיעות שהאנצ"ת נותנת - אך אין בכוחם להבין שהידיעות הללו אינם תכלית, כי מעבר לידיעה צריך את ההבנה - את חילוקי הסברות שמנחים את הראשונים והפוסקים השונים בדרכם להבנות נכונות ולמסקנות מבוססות. לא רק ידיעת הדעות היא הנזקקת ללומד - אלא הבנת השיטות בשורשן, סברות הלימוד התוססות שמקנות את החיות לדעות עצמן.

אופן המבט הנ"ל על היצירה משקף אולי גם את אופן המבט על משתתפי הכתיבה והעריכה של אנצ"ת. הכותבים והעורכים נתפסים כרבנים המלקטים שיטות ומסדרים אותן (גם אם הם עצמם תלמידי חכמים מובהקים), עוסקים הרבה בעבודה "שחורה" של כתיבה נכונה וסידור הדברים, אך אינם יוצרים. כתיבת ערכי האנצ"ת נתפסת כמלאכה שאינה חכמה, לעומת ההכרה בתפקיד ראש הישיבה או הר"מ המסביר ומפרש באופן חי ותוסס את שיטות הראשונים ואת הבנת הסוגיא.

גם הרב יחזקאל סרנא, ראש ישיבת חברון, הסתייג ממהותה של האנצ"ת, וגם הוא הדגיש את הנקודה זו - טשטוש המושג "תלמיד חכם":

אמנם [=האנצ"ת] לא באה בכוונה למעט את הלימוד, אבל יוצא מזה המעטת הלימוד, כי מצוותה של ת"ת וטעמה להוגים בה הוא עמלתה, אם בחוקותי תלכו שתהיו עמלים בתורה. וגם "הקהל הרחב" ובעלי "גירסא דינקותא" יודעים כי אם רוצים לטעום טעמה של תורה עליהם לעמול על דף גמרא, וכאן יצאו בלימודם מתוך שובע בשוכבם על מיטותיהם אחר ארוחת

9 הערותיו נכתבו על גיליון האנצ"ת כרך א. על דברי המבוא של עורכי האנצ"ת: "אבל אין האנציקלופדיה באה למעט את הלימוד, אלא אדרבא למעט את המרחק שבין מי שלמד בעבר ללימוד בהווה. האנציקלופדיה תרענן את הידיעות לשעבר ותעורר את החשק לשוב במידה האפשרית אל התורה ולימודה". הוא העיר את הערתו. הערה זו נדפסה בקובץ האלקטרוני דאצ"ה 77 והובאה בפורום אוצר החכמה, מטפחת סופרים שרשור הרב סרנא. כבר העירו עורכי דאצ"ה כי לימים חתנו של הרב יחזקאל סרנא, הרב אברהם פרבשטיין, היה מעורכי האנצ"ת, וכן חתן חתנו הרב רפאל שמואלביץ. ואף בנו הרב חיים סרנא היה מהכותבים. להבנתם הערת הרב סרנא היא כלפי האנצ"ת כפי שיצאה בתחילה (הכרכים הראשונים שיצאו כפי רצון הרב בר אילן, ראה לעיל הערה 1) ואילו בני משפחתו השתתפו בכתיבה כאשר האנצ"ת שינתה את צורתה. אך יש להעיר כי תוכן הערתו שייך לשני גווני האנצ"ת ואולי ביתר שאת בצורתה האחרונה. שהרי דווקא אז יכול ע"ה ל"הר" (מלשון יהירות, לשון שמופיע בהשגתו של הרב סרנא) את ידיעותיו הרבות למרות שהוא איסתר בלגינא.

צהריים, וגם יתרבו ע"י זה עמי ארצות יהירים, וכאיתרא בלגינא קיש קיש יקראו מתוך חכמת האנציקלופדיה שלהם. גם אצל אומות העולם הוא שם של גנאי "חכמי האנציקלופדיה". ואם אין ראייה סימן לדבר, שעד עיקבתא דמשיחא לא נמצא מי שיוזכר בחכמה זו. אמנם היו ספרים כפחד-יצחק, יד מלאכי וכדומה, אבל אלה לא באו [אלא] כספרי עזר לשימוש ת"ח, אבל לא ליהר את עמי הארצות, ולא לעשות מעמלות התורה חכמה קלוקלת. ואילו נדפסה האנציקלופדיה רק באקזמפלרים מצומצמים, רק כספר עזר ושימוש לת"ח, אז היה הספר טוב ומועיל מאוד. אבל דווקא לקהל הרחב ולבעלי "גירסא דינקותא" יש בו הרבה מן ההפסד. יש בספרי הראשונים ז"ל גם ספרים מסוגננים בסגנון קל כמו "המאירי", וגם מרוכז ושיטתי מאוד כ"הרמב"ם"¹⁰, שאף במעט עמלות אפשר לקבל על ידם ידיעה שטחית בכל ענייני התורה, אבל רק ע"י דרכי לימוד התורה, והיינו ע"י עמלות, אבל לעשות כוהנת כפונדקאית אין זו מן החכמה וגם לא מן הטובה המרובה.

לימוד התורה הוא בעמל מתמשך, צורת לימוד זו שייכת הן לתלמידי חכמים והן לציבור הרחב. קניית הידע חייבת להיעשות דווקא ע"י עמל אישי, עמל של הבנת הסוגיא ושיטותיה השונות וביור המושגים מתוך השיטות, זהו לימוד תורה היוצר תלמידי חכמים. הידע התורני שאנצ"ת מספקת הוא ידע שמועבר ללא בירור אישי של הבנה, וממילא הוא אינו לימוד תורה אמיתי, והוא יכול לייצור עמי ארץ "מחופשים" לתלמידי חכמים.

אך בדברי הרב סרנא קיימת נקודה נוספת. יהודים מהציבור הרחב המעוניינים ברכישת ידע שטחי מרוכז ושיטתי יכולים ללמוד כסדר את ספרי הרמב"ם או המאירי, אבל לעשות כוהנת כפונדקית אין זה מן החכמה. למה מתכוון הרב סרנא? מהו ההבדל העקרוני בין לימוד שטחי ברמב"ם ללימוד שטחי באנצ"ת? נראה כי להבנתו של הרב גם בלימוד רמב"ם קיים עמל מסוים הנדרש לצורך ההבנה, ונוסף על כך הלומד מודע שידיעותיו בעקבות הלימוד השטחי הנ"ל הן בסיסיות וכלליות. לעומת זאת האנצ"ת פורסת את מכלול הדעות לפרטיהן, ומכיוון שכך היא יוצרת הרגשה של בקיאות וידע כולל בסוגיא. האנצ"ת מסוכנת מפני שהיא עלולה ליצור עם הארץ "הבקי" במכלול הידע התורני, אך לא בהבנתו.

נוסף על כך, **עצם הידע המרובה לכשעצמו מהווה סכנה לעיוות מבנה ההלכה העיונית והמעשית**. ההלכה בנויה כמבנה היררכי. יש פירושים שהתקבלו כפירושים

10 וראה הרב אליעזר מנחם מן שך, מכתבים ומאמרים עמ' ק-קא, שהתנגד ללימוד שיטתי של הרמב"ם (במסגרת הרמב"ם היומי) משני טעמים: לימוד הרמב"ם פוגע בלימוד הגמרא. וכן לומדי הרמב"ם שאינם תלמידי חכמים עלולים לפסוק כמותו במקום שחלקו עליו הפוסקים.

מרכזיים בסוגיא, ויש פירושים שנדחו. על בסיס הפירושים המקובלים דנו המפרשים המאוחרים והמאוחרים יותר, ואילו הפירושים שנדחו - נדחו. הדבר נכון עוד יותר בעולם ההלכה המעשית, שבו על גבי שיטה מסוימת שהתקבלה להלכה (בין אם מכוח אומרה ובין אם מכוח הסברא) הסיקו ויצרו הפוסקים את פרטי ההלכה השונים, ואילו שיטה שנדחתה נדחתה. לעומת זאת המושג "אנציקלופדיה" עומד בהנגדה למבנה ההיררכי הנ"ל. אנציקלופדיה מטבעה חייבת להביא את מכלול השיטות השונות בסוגיא - שיטות מרכזיות ושיטות דחיות¹¹, קל וחומר אם מדובר בשיטות שההיסטוריה ההלכתית דחתה אותם, והן מתגלות עתה בכתבי יד המפוזרים בין גניזות וארכיונים. הביקורת של הרב סרנא היא שאנצ"ת יוצרת פונדקאית ככוהנת בעוצמתה ההלכתית.

ונראה כי ביקורתו היא בנקודה נוספת, בדבריו הוא כותב "ואם אין ראייה, סימן לדבר שעד עיקבתא דמשיחא לא נמצא מי שיזכה בחכמה זו". נראה שבדבריו אלו אין הרב סרנא מקדש את השמרנות של צורת הכתיבה העתיקה, אלא להבנתו שינוי צורת הכתיבה הוא מהותי בשינוי הלימוד וההבנה. בדברי הספדו של הרב הוטנר על הרב זוין (פתיחה לכרך טז, עמ' 18 הע' 8) הוא כותב:

רגיל היה הרש"י זוין ז"ל להדגיש כי כל ערכי האנציקלופדיה התלמודית הם 'יש מיש בלבד ולא יש מאין', ולפיכך אין באנציקלופדיה אלא מה שעולה ומה שמתברר מתוך הספרים, והיא משלמת במזומנים ואינה מבקשת אשראי לדבריה... ולפיכך אין בה שום דבר שאין לו אסמכתא מפורשת במקורות המצוינים בכל ערך וערך למטה, על אתר, ומהם ועל פיהם יש לעמוד היטב על בעלי השמועות לתקופותיהם השונות מסיני ועד עתה.

בניגוד ללימוד המסורתי המתמקד ביש אך מוסיף גם 'אין' - הבנה וחיידוש שאינם

11 ראה בקובץ 'בית אהרן וישראל' (שנה י גיליון ו (ס), עמ' סז), שכתבו: "שדרם לכתוב י"א ו"א בהלכות שאין להן שום מקור לכתוב כן. כגון בעמ' רכב (=כרך יב, ערך זכירת מעשה עמלק) בפרשת זכור: "יש מהראשונים שכתבו שנוהג רק בזכרים (=חינוך מצווה תרג), ויש חולקים" וכו'. ולענ"ד הוא לשון מוטעה ומטעה, כי אין דעה בהלכה שהנשים חייבות, אלא כתבו: מעולם לא שמענו שהנשים ישמעו, המשנה ברורה לא כתב... בפולין וגליציה לא ידעו מזה... במנהגי החת"ס לא הוזכר דבר שהנשים שמעו... וכל המהלך החדש מיוסד על "קושיא" של המנחת חינוך על החינוך ממשנה מפורשת, והתירוץ פשוט... וכי כך דרכה של תורה לחדש חידוש במצוות עשה דאורייתא על יסודות כאלו?". יש לציין כי חלק מהמקורות שעורכי האנצ"ת מביאים (תורת חסד ס' לו ומרחשת ס' כב) כבסיס לחיוב לנשים בקריאת "זכור" סבורים למסקנה שאין חיוב, ורק מתפלפלים בעניין זה. מכל מקום צדקו עורכי האנצ"ת שיש מקום להציג מנהגים חלוקים (ראה פסקי תשובות ס' תרפה אות ה הערות 14, 18-16), אך הצגתם כשווים (בערך 'ארבע פרשיות', כך א עמ' קטו עמודה שנייה הלשון הוא "נחלקו הפוסקים אם הנשים פטורות... או שחייבות") היא שיבוש בהיררכיית הפסיקה.

מפורשים במקורות, הלימוד באנצ"ת הוא רק ב'יש'. למשל, כאשר אחד מהראשונים או מהפוסקים המרכזיים מתעלם מעניין מרכזי המצוי בסוגיא, הלימוד המסורתי מחויב לפרש גם את שיטתו הנעלמת שאינה כתובה, ולהבנתו גם שתיקת הפוסק מבטאת עמדה מסוימת. אך האנצ"ת איננה יכולה להביע עמדה, שהרי היא מתייחסת רק ל'יש'. דוגמא לדבר, בכל הערך "יום טוב" המופיע באנצ"ת (כרך כב) לא נמצא ציטוט אחד מדברי הרמב"ם, מכיוון שהרמב"ם לא כתב כלום בעניין זה. ברור לכולם שהרמב"ם שהתעסק בכל חלקי התלמוד לא התעלם מסוגיא מפורשת בגמרא חגיגה (יז, א), ושיש לו הבנה מסוימת בה. בלימוד המסורתי שתיקת הרמב"ם מצריכה הבנה והסבר, ואילו באנצ"ת אי אפשר לדון בכך, וממילא התובנות שאליהם מגיעים בלימוד המסורתי הם אחרות ממי שלומד מתוך הערך באנצ"ת.

ג. האדמו"ר מלובביץ' והאנצ"ת

יחס שונה לאנצ"ת מביע האדמו"ר מחב"ד. יחסו החיובי בא לידי ביטוי הן בציון האנצ"ת כמקור לדבריו, והן באיגרותיו לרב זווין ולרב יהושע הוטנר. כידוע, עורך האנצ"ת הרב זווין היה חסיד חב"ד ובעל מערכת קשרים מיוחדת וארוכת שנים עם האדמו"ר, שלוותה בהתכתבויות רבות גם על ענייני האנצ"ת¹². מתוכן האיגרות (הערות ענייניות, הדחיפה לביצוע והדאגה למימון) נראה שהאדמו"ר לא התייחס לאנצ"ת כיצירה של חסיד המבקש את עצתו וברכתו, אלא ראה בה ובמתכונתה ביטוי לצורת לימוד תורה המאפיינת את דורנו. האדמו"ר לא הסתיר את השימוש העצמי שלו באנצ"ת. וכך באיגרתו אל הרב זווין מ"ד אדר-ראשון תשי"ד הוא כותב¹³:

דרך אגב, כשעניתי בקשר עם אחת ההתוועדויות כאן בעניין דברכת המצות, **ומובן שנסתייעתי בזה בהאנציקלופדיה**. הנה צריך עיון קצת, במה שלא הובא בטעם שצריך להיות עובר לעשייתם - מה שכתב הרמב"ם בזה, ואינו מביא אלא טעם הריטב"א.

12 ראה קורות חיי הגאון רבי יוסף שלמה זווין, הקדמה לספר אישים ושיטות, מהדורת תשס"ז. וכתבו שם: "בהיותו בירושלים, בשנת תש"י, נסתלק האדמו"ר הרי"צ, וסבא היה מאלה שערכו וכתבו כתב התקשרות לחתנו כ"ק אדמו"ר רמ"ש זצ"ל, וסבא על אף שקשיש היה מן הרב, ועל אף מעמדו בעולם, כפף את קומתו לפני הרבי זצ"ל. הערכה עצומה העריכו הרבי, והתחשב מאוד בדעתו. על הקשר ההדוק שביניהם ועל יחס הערכה ניתן לראות באיגרות קודש, כשבכל כרך וכרך תופס סבא מקום נכבד ביותר, והם גם מתכתבים בכל מקצועות התורה ובכל תחומי החיים הציבוריים".

13 חלק ניכר מהמקורות בפרק זה מבוססים על מאמרו של הרב יוסף אשכנזי 'המהפכה של דורנו, הרבי מליובאוויטש והאנציקלופדיה התלמודית', נחלת הר חב"ד, תשע"ב. המכתב לרב זווין מופיע בעמ' 28.

הודאתו זו על הסיוע שהפיק מאנצ"ת אינה שכיחה בספריהם של גדולי ישראל המעצבים את המציאות ההלכתית¹⁴, וגם אינה חד פעמית¹⁵: "האנציקלופדיה התלמודית נמנית עם הספרים הבולטים בתורתו של הרב, **אליהם מציין** רבות ומעיר אודותם". ללא ספק יש בזה ביטוי לדעתו שהאנצ"ת היא כלי הכרחי ללימוד התורה¹⁶. באגרת נוספת לרב זווין הוא כותב¹⁷:

נתקבל כרך השביעי של האנציקלופדיה התלמודית, וכמו בראשונים אין גומרים עליו את ההלל, על ריבוי העניינים המובאים בכל ערך וערך וסידורם הטוב. ונוסף על זה, וגם זה עיקר, שכמעט בכל ערך וערך יש למצוא פרטים שאפילו העוסק באותו ענין - חידוש הם בשבילו.

חשיבותה העיקרית של האנצ"ת היא העריכה והסידור המאפשרים ללומדים להתמצא ברבדי ההלכה השונים¹⁸, וחשיבות נוספת קיימת בחשיפת פרטים שלא היו גלויים לפני העוסקים באותו ענין - פרטים שנובעים משיטות נידחות או כאלו הנגזרים מדברי הפוסקים או ממקורות שאינם חלק מהסוגיא המרכזית¹⁹. בניגוד

14 ראה לעיל הע' 4.

15 מתוך דברי הרב אשכנזי (לעיל הע' 13) בסיכום מאמרו.

16 הרב הוטנר, מובא במאמרו של הרב אשכנזי עמ' 6, כותב כי האדמו"ר מחב"ד ראה את האנצ"ת כמיועדת גם לתלמידי חכמים: "הרב ד"ר בהתלהבות רבה על הנחיצות הגדולה של מפעל תורני עצום שכזה לעם ישראל כולו - גם **לתלמידי חכמים מופלגים**". אך ברור שהאדמו"ר ראה אותה כמיועדת גם לציבור העממי, כדברי הרב אשכנזי עמ' 4: "הרב ביקש לוודא, כי כרכי האנציקלופדיה יהיו רבי מכר, ושלא יונחו כפי שהעריכו רבים כאבן שאין לה הופכין". ובמכתב האדמו"ר המופיע שם בעמ' 28: "כיון שאנציקלופדיה בכלל ותלמודית בפרט, תפקידה להיות ספר שמושי. הרי ממששים בה בני הישיבה ועוסקים בתורה".

17 מתוך מאמרו של הרב יוסף אשכנזי עמ' 14.

18 וכבר העיר הרב הוטנר במאמר שם עמ' 8, שנושא סידור ערכים ועריכת ספרים לפי הסדר אלפא בית, כפי שבנויה האנצ"ת, "היה קרוב ללבו של הרב, זה היה מהדברים שהרבי עסק בהם עוד בחיי הרבי הרי"ף, כמו עריכתו מחדש של ה"שדי חמד"... לפי אל"ף ב"ת, ואף ערך בעצמו מפתחות לסדרת הספרים".

19 וראה מכתבו של הרב הוטנר, מובא במאמרו של הרב אשכנזי, שם עמ' 9-8: למסגרת האנציקלופדיה מעלה נוספת: הארת פנים מסוימים בהלכה שלעתים נשכחו "בפינה". קח לדוגמא את הערך "אומדנא". בשולחן ערוך אין "הלכות אומדנא" והנושא מתבאר בעקיפין בהלכות מקח וממכר בחושן-משפט... מאחר שהאנציקלופדיה מסודרת לפי האל"ף ב"ת, יש אפשרות להאיר גם את נושא ה"אומדנא" ולרכז את כל החומר הקשור בו, ובכללו מספר הגדרות לכמה סוגים של "אומדנא", ועוד פרטים מחודשים בנושא. כך גם בנוגע להרבה נושאים משניים אחרים שמופיעים באנציקלופדיה, למרות ואולי בגלל שאינם תופסים כותרות בספרות התורנית. והנושא הזה, של שלמות ההלכה, היה קרוב ללבו של הרב באופן מיוחד.

לנזכר לעיל בדבר המבנה ההיררכי של הלימוד התורני, האדמו"ר מחב"ד רואה חשיבות בחשיפת מכלול הפרטים והשיטות, גם אלו שנדחו מהספרות ההלכתית המרכזית, כי רק עמם מתקיימת השלמות התורנית, יכולת התבוננות על הנושא ההלכתי הנדון מכל היבטיו.

אך אולי הדברים יותר מורכבים, היש"ר מקאנדיא בסוף הקדמתו לספרו 'נובלות חכמה' מתייחס להמצאת הדפוס ולריבוי הספרים שנבע מהמצאה זו²⁰:

וכל העם אומרים שהדפוס הועילנו. ובאמת קלקלנו, שלפנים היו נפרעים הסופרים בדמים יקרים ולא היו קונים מהם רק הספרים הטובים הערבים המועילים, ומעצמן היו ספרי השווא והבל מתבטלים, מה שאין כן עכשיו בזמננו שרבים מעמי הארץ מתייהרים... להוציא ספרים לאורה, ובהם יקרא שמו כרצונו גברא רבא ויקירא, והוא אינו רבי אפילו כשוליא דנגרא... שלא כל המרבה ספרים, בעלי מומים וחסרים, יתקיים לדור דורים.

הדברים מזכירים בלשונם ובתוכנם את דברי הרב סרנא לעיל. אין מי שיאמר עתה במבט היסטורי כי הדפוס לא הועיל להתפתחות הידע התורני על שלל מקצועותיו, למרות חששו האמיתי של היש"ר מקאנדיא. התרחבות הידע התורני בכל ענפי התורה, וכן התרחבות העוסקים בתורה ומפרסמים את חידושיהם למרות שאינן מראשי תלמידי החכמים שבדור, מאפשרת התמודדות עם התרחבות הידע האנושי ועם העולם המודרני. העולם המודרני דורש התמקצעות בתחומי ידע שונים לפרטיהם ופרטי פרטיהם. אין בן אנוש, ואפילו תלמיד חכם מובהק, שיכול להתמקצעות בכל תחומי הידע התורניים, והוא חייב להיעזר במומחים שונים, גם אם מומחיותם מצומצמת לתחום עיסוקם. אפילו תלמיד חכם מובהק כאדמו"ר מחב"ד יכול להיעזר בכלי עזר תורניים, ואחד החשובים שבהם הוא האנצ"ת.

נראה כי קיימת נקודה נוספת המשתלבת בצורת לימודו של האדמו"ר מחב"ד עם האנצ"ת. הרב אשכנזי במאמרו הנ"ל מביא את דברי הרב יהושע הוטנר, מנכ"ל האנצ"ת, המסכם את אחד ממפגשיו עם האדמו"ר:

אחד התנאים לקבלת כספים מהג'וינט היה שאחדים מהעוסקים במפעל יהיו רבנים המתגוררים דווקא בארצות הברית. ובאמת, כשהגעתי לארצות הברית, מצאתי שם חבורה גדולה של תלמידי חכמים, פליטים מהשוואה, שכינהו שם במשרות תורניות בשיבות מפורסמות. ביניהם ראש ישיבת "תורה ודעת" הרב אליהו חזן, נכדו של ר' שמעון שקאפ - הרב עפשטיין, הרב חיים מיליקובסקי, ועוד גדולי תורה ששמחו להצטרף לעבודה. כשסיפרתי על כך לרבי באותה יחידות, אמר: "עליכם להיזהר שהרבנים שיעסיקו אותם

20 מצוטט בספרו של פרופ' שפיגל, 'עמודים בתולדות הספר העברי' - הגהות ומגיהים עמ' 268-270.

בתור חברי מערכת האנציקלופדיה יתמקדו במסגרת ובקו שהתוותה לעצמה מערכת האנציקלופדיה - ריכוז נושאים הלכתיים, סיכומם בצורה תמציתית והגשתם בצורה קלה ובהירה לקורא. **הרבי הדגיש, שיש להקפיד שלא תיווצר פלישה לתחום הפלפולי-ישיבתי, שאינו קשור ישירות לצד ההלכתי, וגם כשנוגעים בפלפולים יש להתמקד במסקנה ההלכתית של הפלפול בלבד...** הרבי אמר, כי הוא עדיין חושש, שיהיו רבנים שינסו לשנות את המתכונת הייחודית הזו מסיבות שלהם, ויכניסו פלפולים שאינם קשורים במישרין למסקנה ההלכתית.

להבנת, התנגדותו לפלישת התחום הפלפולי-ישיבתי לערכי האנצ"ת נובעת מכך שצורת הלימוד הזאת היא 'יש מאין'. פלפול-ישיבתי מתעסק בדברים הנובעים מהסוגיה, ולא בדברים הנזכרים בה מפורשות. לימוד זה הולך על קרקע שאינה מוצקה דייה. האנצ"ת נכתבת על יסוד 'יש מיש' שכולל רק דברים שכבר נאמרו על ידי גדולי הדורות ומהווים חלק מהיצירה התורנית לדורותיה. הפלפול הישיבתי על כל שלביו (הדיון והמסקנה) יוצר חידושים, ולמרות שהם נקנים בעמל הלימוד הם אינם חלק מהידע המפורש שעבר את הסכמת גדולי הדורות ונספג בעולמה של תורה. דווקא צורת הלימוד שמהווה שיא איכותי מבחינת הרב סרנא, מבחינת האדמו"ר מחב"ד ועורכי האנצ"ת היא בעלת חשיבות פחותה לצרכיה של האנצ"ת. ואולי ניתן להוסיף עוד נקודה. בדברי המבוא לאנצ"ת כותב הרב זווין²¹:

על ארבעה יסודות בנויה האנצ"ת לענייני הלכה - הכינוס, הסידור, הריכוז והמיצוי. הכינוס כיצד?... כל מה שנאמר מבעלי הלכה ביסודותיו ובעיקריו של הערך... אלא שאיננו אומרים להכניס כל האמור באלפי ספרי השו"ת... אנו פנינו אל העיקרים והיסודות, ואף גם לפרטים שהובאו בספרות הקלאסית של ההלכה... במיצוי אנו מתכוונים להוצאת הנקודה הפנימית מכל סבך השקלות וטריות הארוכות, תמצית הסברה והנימוק...

בניית הערך על פי היסודות הללו מאפשרת ללומד לראות את היסוד הזהה בענייני התורה השונים, אף בדברים שבמבט ראשון אינם קשורים זה לזה. על גבי היסודות הזהים משתלשלים פרטי ההלכות גם בדינים שאין להם לכאורה קשר מובהק. יצירת הזהות בין הנושאים השונים חושפת את האחדות התורנית בצורת לימודו של האדמו"ר מחב"ד²²:

שנם עניינים והלכות בתורה, אשר למרות שבמבט ראשון נראה שהם עניינים שונים אשר אין קשר ביניהם, בכל זאת כיוון שזוהי התורה היא תורה

21 אנציקלופדיה תלמודית, השלמות למבוא עמ' 27 והובאו הדברים בתוך סופרים וספרים ח"ג עמ' 291.

22 לקוטי שיחות, יט, עמ' 62.

אחת, ניתן, באמצעות עיון כראוי, למצוא נקודה משותפת ביניהם, או למצוא שהם בנויים על בסיס משותף, כפי שמוצאים בספריהם של גדולי ישראל, ובמיוחד אצל הגאון הראגוטשובי.

ובשערי הלכה ומנהג (יורה דעה ע"א קנא) כותב האדמו"ר:

אולי נודע לו משיטתי בזה להוסיף עוד נקודה על דרך שהבליט והדגיש הגאון הרגוצ'ובי: למצוא המשותף שבענין פרטי זה שבתורה עם עוד פרטים, הכלל והגדר המאחדים. ומובנת העמקות ועאכו"כ הרחבות הבאות ע"י זה.

ד"ר מיטליס מדגים את השיטה²³:

לא פעם ניתח הרגוצ'ובר שאלות הלכתיות שונות על ידי צמדי המונחים הפילוסופיים 'חומר' ו'צורה', 'עצם' ו'תואר' או 'כמות' ו'איכות'... הרעיון הוא שאובייקטים רבים ניתנים לפירוק לשני מרכיבים: החומר, העצם או הכמות מסמנים את הצד הבסיסי והחומרי עליו בנוי הדבר בו דנה ההלכה, ואילו הצורה, התואר או האיכות מסמנים את המהות וההגדרה של אותו הדבר... הרגוצ'ובר תולה שאלה זו (=האם מצווה לבער את העצם, החומר והכמות של החמץ או שדי בביעור צורתה תוארה ואיכותה) במחלוקת חכמים ורבי יהודה בשאלה האם מצוות ביעור חמץ דורשת לשרוף את החמץ דווקא, או שמא די לפורר את החמץ ולזרותו אל הרוח או להטילו לים... רבי יהודה אשר דורש לשרוף את החמץ... דורש בעומקו של דבר את כיליון העצם, החומר והכמות של החמץ, ואילו חכמים המסתפקים בפירור החמץ ופיזורו דורשים רק את כיליון צורתו של החמץ, השמדת איכותו וביטול תוארו... דעתו של רבי יהודה באה לידי ביטוי גם... בפירוש מושג ההשבתה: רבי יהודה חולק אפוא עם רבי שמעון על אודות פשר ברכת הפסוק "והשבת חיה רעה מן הארץ", רבי יהודה אומר מעבירם מן העולם, רבי שמעון אומר משביתן שלא יזוקו... שורשי הרעיון הם אפוא בדברי האדמו"ר של חב"ד-קאפוסט, רבי שלמה זלמן שניאורסון... [ש]אמר: "על ידי השבתת חמץ זוכים לעתיד לבוא לבחינת והשבת חיה רעה. ואמנם כבר סבו של רבי שלמה זלמן, האדמו"ר הצמח צדק, החל במלאכת הקשירה בין שתי השבתות אלו.

לעיל הובאו דברי הפרודיה של הרב קנייבסקי על האנצ"ת, שהשוואות הנובעות מערך אנציקלופדי עלולות ליצור שיבושי השוואות למושגי הלכה ("גסה" לבהמה ולככותבת). בדברי הרגוצ'ובר ובדברי אדמו"רי חב"ד נראה שלעיתים באמת ניתן למצוא השוואה רעיונית ותורנית על יסוד אסוציאציות מילוליות של נושאים הלכתיים

23 ישראל אורי מיטליס, בתוך אתר עלי ספר, בחינת ה"אין-סוף" שבתורה: מדוע הרבי מליובאוויטש כה חייב את תורת הגאון הרגוצ'ובר.

הנראים רחוקים אלו מאלו - השבתת חמץ והשבתת חיה רעה מהארץ. לעיתים השוואות אלו נובעות מהעמקה בדברי התורה, ומבנה האנצ"ת עוזר לראותן²⁴.

סיכום

חזונו של הרב זווין זצ"ל "להקיף בצורה תמציתית ובסידור אלפ"א בית"א את כל ענייני ההלכה לכלליהם ולפרטיהם היסודיים... לתת את מהותם ועצמותם של ההלכות, המושגים, המונחים והכללים של הספרות התלמודית-התורנית", נתקל בחששות מסוימים אצל כמה מגדולי ישראל, ומאידך בהתלהבות מרובה אצל גדולי ישראל אחרים. נראה כי היחס השונה בין השיטות נובע ממחלוקת עמוקה על אופן לימוד התורה ועל הדגשים שיש לתת בלימוד. חכמי ישראל שהביעו את חששם מהאנצ"ת ומצורת עריכתה הבינו שהלימוד בערכים האנציקלופדיים משבש את ההיררכיה המובנת בין תלמידי חכמים אמיתיים לבין בעלי ידע תורני מוגבל, משבש את ההיררכיה הבסיסית של ההלכה העיונית והמעשית, ממעט את עמל הלימוד, וחורג מצורת הלימוד המסורתית הנובעת "יש מאין" ולא "יש מיש". מנגד האדמו"ר מחב"ד סבר שדווקא הבאת הספרות ההלכתית בתמצות ובסדר כשיטת האנצ"ת, והבאת מכלול השיטות והפרטים אף שאינן השיטות המרכזיות בסוגיא, הן אלו שיוצרות שלמות הלכתית שצריכה לאפיין את לימוד התורה בדורנו. צורת עריכה זו מאפשרת התמקצעות בתחומי ההלכה המאפיינת את הידע בעולם המודרני. כמו כן האנצ"ת מדרגת את חשיבות הדעות ההלכתיות בכך שהיא פורסת את השיטות שכבר התקבלו בעולמה של ההלכה (יש מיש) ולא דנה בפלפול וביצירת חידושים שעדיין לא ברורה אמיתותם. וכן היא מאפשרת לדעת ולהבין את רוחב מכלול נושאי התורה ואת אחידות התורה במציאת המשותף בנושאים רחוקים.

נספח: האנצ"ת ו'הרצאת הרב'

מטרת עורכי האנצ"ת להקיף בצורה תמציתית ובסידור אלפ"א בית"א את כל ענייני ההלכה משתלבת בדרך הלימוד ובמשימות התורניות שהרב קוק פרס

24 ראה אישים ושיטות לרב זווין במאמר 'הרב ומשנתו' על הרב קוק, בחלק 'קווים מתורתו' פרק ב, על סוגי ההשוואות שהרב קוק עשה בין חלקי התורה השונים: "יש השוואות ויש השוואות, השוואות חיצוניות, מילוליות, לשוניות, והשוואות ענייניות, פנימיות, תמציתיות. הראשונות הן תולדות של שטחיות, רפרופים מבלי לחדור לתוכו, והאחרונות הן תוצאות ממבט רחב והשקפה כוללת. גופי העניינים הם שונים ואין לכאורה כל קשר ביניהם, אבל הצופה והחוזה מאחדם, הצופה למרחקים והחוזה לרוחם הפנימי".

ב'הרצאת הרב'²⁵, ומשתלבת עם צורת הלימוד שאותה רצה הרב קוק להנחיל לתלמידיו. ב'הרצאת הרב' פורס הרב קוק את חזונו על מכלול יצירות תורנית הנדרשות לדור התחייה. חזונו העיקרי הוא איחוד מקור ההלכה מדברי התלמודים עם הנהר המתפשט בדברי הפוסקים. הגשמת האיחוד להבנתו צריכה להתבצע בשני כיוונים: הצמדת דברי הפוסקים והפסיקה לדף הגמרא, והצמדת סוגיית הגמרא והראשונים לספר השולחן ערוך כפי שעשה הגר"א בביאורו. לדעת הרב קוק יש להרחיב את ביאורי הגר"א משום ש"מפני קיצורו הנמרץ אין העולם הרחב הלומד משתמש בהם כראוי". הרב קוק עצמו התחיל להגשים את חזונו בשני הכיוונים הללו, ותלמידיו ותלמידי תלמידיו המשיכו את חזונו הזה בספרי 'הלכה ברורה' ו'באר אליהו' ועוד.

שיטתו זו של הרב קוק באה לידי ביטוי גם בבחירת רבני הישיבה אותה הוא ייסד. וכך כתב הרב חרל"פ לרבי שמעון שקופ כאשר ביקש להתקבל כר"מ בישיבת מרכז הרב, מכתב שנכתב בהסכמת הרב קוק ועל דעתו²⁶:

כי מרן שליט"א רוצה, וזה אדיר חפצו, שעיקר מהלך לימוד הישיבה תהיה על פי סידרו ודרכו של הגר"א זצוק"ל. ואם אמנם יודע ומרגיש גם נחיצות גדולה לסדר הפיתוח על דרכי הסברות וההבנות ההגיוניות, אבל עיקר רוח הישיבה רוצה הוא שיבוסס על פי מהלכו...

וכן העיד הרב מ"צ נריה על דברים ששמע מהרב קוק²⁷:

מקובלני מפי הגאון ר' ראובל'ה [רבה של דווינסק] כי 'כל סברא שבעולם היא חשודה, היא צריכה להיות מפורשת [בגמרא או בראשונים] או כמעט מפורשת'. ובאחת השיחות הוסיף ואמר: 'יש חשש שדרך לימוד-ההבנה, כשיתרחב ויתפשט ויגיע לעיסוקם של תלמידים שלא שימשו צרכם, עלול הוא לסלק את מושגי הגמרא'.

שיטת הגר"א עוסקת בהצמדת מרכיבי התורה, דברי התלמוד והפוסקים, זה לזה, וממעטת את הלימוד 'יש מאין', גם שיטה ר' ראובל'ה החוששת מסברות מחודשות משתלבת בדברים שכתב הרב ב'הרצאת הרב' ועם שיטת עורכי האנצ"ת כפי שנכתב

25 כמובא בפתח הספרון 'הרצאת הרב', הרצאתו של הרב קוק ניתנה אור ליום כ' טבת תרפ"א "לפני חכמי מרכז הרב". הרב פרופ' נריה גוטל במאמרו 'הדרשה שהצמיחה אנציקלופדיה', מוסף שבת של מקור ראשון י"ז טבת תשפ"א, העיר שתזמון ההרצאה ליום זה נקבע בגלל שכ' טבת הוא יום פטירת הרמב"ם, ומפעל משנה תורה של הרמב"ם מהווה דוגמה לרב קוק לנדרש בדור התחייה.

26 פורסם ע"י שמריהו גרשוני, 'עד אשר אמצא מקום בשכנות לאביר יעקב', המעין תשרי תש"ע [ג], א' עמ' 93.

27 מועדי הראי"ה עמ' תקפא.

לעיל. יתירה מזאת, הרב קוק עצמו ב'הרצאת הרב' המליץ על שיטת עריכת הספרות התורנית בשיטה אנציקלופדית:

אוצר גדול שילך על פני כל התורה שבעל פה בייחוד, ובפרט על פני התלמודים ודברי הראשונים, ויציע בשפה ברורה את כל הכללים היסודיים של הסוגיות העיקריות, התמצית הברורה של התלמודים והשיטות, ביאורי גדריהן וגבוליהן... על פי ערכים אלפא ביתיים.

יש אף הסבורים שדברים אלו הם שהולידו את רעיון האנצ"ת, אם כי העבודה על הכרך הראשון של האנצ"ת התחילה רק לאחר פטירתו, והכרך הראשון הופיע עשרים ושש שנים לאחר אמירת אותה דרשה (תרפ"א-תש"ז). וכך כותבים עורכי הספר 'השלמות והוספות לערכים באנציקלופדיה תלמודית' (הקדמה עמ' 9):

לאור חזון זה ייסד הרב מאיר בר-אילן ז"ל את "האנציקלופדיה התלמודית" בשנת תש"ג, וצירף אליו כמייסד ועורך ראשי את הגאון הרב שלמה יוסף ז"ל²⁸...

אך נראה כי אין קשר ישיר בין האנצ"ת להרצאת הרב קוק. בשום מקום עורכי האנצ"ת אינם מזכירים את הרב קוק או שיטתו כבסיס לעבודתם²⁹, וגם דבריו הכלליים של הרב קוק אינם מבטאים את מורכבות היצירה כפי שהתגבשה באנצ"ת, לא את הקריטריונים ליצירת הערכים, לא את היקף הערכים, לא את היקף הספרות ההלכתית - ראשונים, אחרונים, אחרוני אחרונים וכו' שהאנציקלופדיה צריכה לכלול, וגם לא לערכים בתר-תלמודיים, כמו חרם דרבנו גרשום או חשמל וכד'. חזונו של הרב קוק מתאים לאנצ"ת, אך ספק גדול אם יש קשר ישיר בין היצירה כפי שנוצרה בבית מדרשו של הרב בר אילן והרב זווין לבין רעיונו של הרב קוק.

28 וראה הרב פרופ' נריה גוטל שם "הרב קוק העריץ את רבו הנצי"ב ראש ישיבת וולז'ין... לימים בן הנצי"ב, הרב בר אילן (ברלין) השיב לראי"ה כגמולו הטוב. הרב בר אילן הפנים את 'הרצאת הרב', רתם לצידו את הרב ש"י ז"ל וייסד את מפעל האנצ"ת... גלגולים רבים עברה האנציקלופדיה וסגנונה השתנה מאד בין הכרכים, אך אופייה הבסיסי שמבקש לממש את חזון הרב לא השתנה". כהוכחה לדבריו הוא מביא את סקירת הרב קוק ב'הרצאת הרב' לספרי האנציקלופדיות שנכתבו על ידי גדולי ישראל ואת דמיונה לסקירה של עורכי האנצ"ת המופיעה בהקדמת לאנצ"ת. אך נראה שאין כאן הוכחה, ואכמ"ל.

29 הרב זווין כתב פרק שלם בספרו 'אישים ושיטות' על משנת הרב קוק, ואין בדבריו רמז לזהות שבין האנצ"ת לשיטת לימודו של הרב קוק ולהרצאת הרב.

